

**ІМПРЕСІОНІЗМ ПОЕЗІЇ РАЇСИ ЛИШІ:
МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВЕРЛІБРУ**

У статті вперше розглянуто архетипну основу поезії Раїси Лиші в українознавчому аспекті. Дослідження здійснено в річищі юнгіанської теорії. Наголошено на самобутності творчості поетеси.

Ключові слова: архетип, верлібр, імпресіонізм, міфологія, несвідоме, Раїса Лиша.

Olha Smolnytska. Impressionism in Rayisa Lysha's poetry: The scope of Ukrainian vers libre
The article examines the archetypal background of Rayisa Lysha's poetry from the viewpoint of Ukrainian studies. The research is based on K. G. Jung's theory. The author stresses the originality of this woman writer.

Key words: archetype, vers libre, impressionism, mythology, the unconscious, Rayisa Lysha.

Сучасна українська поезія переживає непросту ситуацію: з одного боку, тривають пошуки нових тем (а відтак спостерігаються експерименти із формою), із другого – помітна розчарованість і в старих, і в нових пріоритетах. Тематика здається вичерпаною, відхід від класичних здобутків обертається руйнуванням форми. Звернення до класики, її переосмислення, збереження традиційної форми та водночас існування авангарду – дві прикметні риси сучасної поезії.

До авангарду належить творчість поетеси, есеїстки, художниці, дисидентки Раїси Лиші, на сьогодні відомої в Україні та за її межами (як-от у Швеції). За словами самої письменниці, світ заповнили стандарт і вторинність (як тут не згадати симулякри Ж. Бодріяра!), “стиль епохи демонструє непевність того, як йому бути”, і “безсутнісні пошуки форми, замкнені самі на себе, втомлюються і самі швидко перекидаються в стандарт” (“Вікна і речі”). Сучасна метафізична ситуація – “це ситуація людини, відірваної від “буття” і зануреної в “сущє”, тож людина мусить віднайти предківську “близькість до буття”. Це треба враховувати під час контекстуального аналізу творів поетеси.

Не друкована від 1970-х рр. до розпаду СРСР як “націоналістка”, Раїса Лиша брала активну участь у самвидавці (дніпропетровський журнал “Пороги”). Прикметно, що вперше поезію дисидентки опублікували саме у львівському незалежному журналі “Кафедра” (1988), адже Львів репрезентував себе як український П’ємонт, близький до західноєвропейської цивілізації. Потім почалися публікації, переклади поезій англійською, німецькою, португальською мовами, відгуки в зарубіжній пресі. 1990 р. Раїса Лиша стала лауреатом літературно-мистецької премії імені Василя Стуса Української асоціації незалежної творчої інтелігенції. Сьогодні мисткиня – член Національної спілки письменників України, працює в редакції Всеукраїнської православної газети “Наша віра” (Київ).

Доробок Раїси Лиші аналізували Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Євген Сверстюк, Валентина Лисенко, Юрій Вівташ, Іван Сокульський, Петро Перебийніс, Олег Лишега, Дмитро Дроздовський, шведський критик Сіґвард Ліндквіст та ін.

Дехто зараховував творчість поетеси до покоління вісімдесятників (Мирослава Стефанюк), інші – до київської школи (сімдесятників). Зокрема, Б. Бойчук, організатор Нью-Йоркської групи, зазначав, що поети цієї генерації не верталися “назад до джерел 20-х років, щоб оновити українську поезію, як це робили їхні попередники, а якимось інтуїтивно вчувалися в поетичні вібрації світу і здійснювали (непрограмовано) це оновлення. Їхня співзвучність з течіями західної поезії тим дивніша, що вони були, в суті речі, ізольовані від світу і здушувані вдома режимом”.

Із київською школою і Нью-Йоркською групою Раїси Лишу зближують несвідомий (і почасти усвідомлений) потяг до рідних архетипів, нонконформізм, відносно мала – порівняно з офіційною радянською поезією – увага до публіцистики й політики. Серед яскравих рис цих творів варто назвати також культивування міфологічного світогляду, вільних асоціацій, використання видінь і снів і завдяки цьому – свіже, безпосереднє читацьке сприйняття. Ще можна виокремити увагу зарубіжних філософів і митців – С. К'єркеґора, М. Гайдеґґера, Ф. Кафки, Є. Босха та ін.

Інтуїтивізм як принцип, покладений в основу поезії сімдесятників і членів Нью-Йоркської групи, сусідить у Раїси Лиші із концептизмом – наданням змісту першорядної важливості, тоді як форма звільнюється майже від усього: римування, розміру, навіть розділових знаків... Хоч як дивно, останнє не утруднює читання, а навпаки – увиразнює особливий ритм. Це й відрізняє справжні талановиті верлібри від прози, затиснутої в поетичні рядки. Використання асонансів, алітерацій, евфонії, звукопису вияскравлює оригінальність віршів.

Інтуїтивізм, прагнення персоніфікувати світ, звільнити прапервні національної свідомості, анімізм, тотемізм, творення за принципом “як співає птах”, тобто нерационально, – так можна схарактеризувати поезію Раїси Лиші.

З позицій юнгіанства твори цієї поетеси становлять собою багатий матеріал для аналізу. Скажімо, такий вірш із циклу “Скитська баба”:

а в білого козеняти на ріжках вечір	і дощ стоїть на порозі з небом
чомсь побігли маки до хати	пахне місяць ¹

Мальовничість, образність візуальної поезії Раїси Лиші тут яскраво виявлені: верлібр позначений первісним мисленням, до того ж не атавістичним чи штучно сконструйованим, а безпосередньо-гармонійним. Біле козеня – тотемічне божество – виконує тут солярну функцію (“на ріжках вечір”) і тримає Всесвіт. Маки персоніфіковані, а особливо вдалий під кутом зору первісного світогляду останній рядок – “пахне місяць”.

Інтуїтивно-архетипові замальовки Раїси Лиші нагадують поезії Віри Вовк, Патриції Килини та Олени Гуро (футуристки початку ХХ ст.). Фрагментарність творів цих письменниць не означає розколотості, навпаки – стислість, мінімалізм додають прихованим архетипам особливої сили. Тут немає надмірності, яку зазначав В. Ходасевич, аналізуючи збірку М. Цветаєвої “Психея”: “То, схопившись за одну метафору, розгортає вона її до набридливості; то, почавши добре, раптом уриває вірш, не використавши віднайдених можливостей; не вміє вона “перевіряти уяву розсудком” – і тоді вірші її стають нагромодженням погано пов’язаних метафор”.

Імпресіонізм Раїси Лиші подекуди переходить у сюрреалізм: так, рядки “цвіте молоко / наливає у цеберку відьму” одразу викликають асоціацію із відомими віруваннями про видоювання відьмами корів. Деякі вірші не лише архетипами чи міфологемами, а й структурою нагадують замовляння:

два соколи	чи полетиш
нічну фіялку питали	на синє море
	пити воду

¹ Тут і далі – вірші зі збірки: *Лиша Раїса*. Зірнула зірниця. – К.: Ярославів Вал, 2012.

Пара соколів – відома асиміляція родового архетипу на українському ґрунті. Узагалі архетипи Раїси Лиші – це класична тріада: Аніма – Анімус – Тінь (до того ж Анімусом часто виступає козак, гетьман – як носії національного духовного коду, так і деградовані, асимільовані), тотемічні помічники – провідники в потойбіччя (пара соколів, звірі тощо), солярні символи, світове дерево (дерево життя), архетип Мудрої Жінки (Матері) – Senex Puer, як у вірші:

мати	трипільська баба
бабуся	так довго
іще пра	колесо прядки крутила...
і прапрабабуся	

Мотив кола як типовий слов'янський на позначення нескінченності також часто згадується поетесою.

Архетипова й кольорова символіка віршів, які часто будуються на контрастах: червоне – чорне, жовте – блакитне. Авторка не дарма згадує картини бойчукістів, Катерини Білокур, Марії Приймаченко, петриківський розпис: її “червоний мамут”, який іде по стіні, розбризкуючи свою червону сутність і червону мову, вийшов із традицій народного живопису.

А інший образ (“Дика філософічна лисиця / котиться до рук Бога”) нагадує тотеми Б.-І. Антонича. Водночас подекуди авторка вдається до деконструктивізму: приміром, вірш “квітне вітер” побудований на образі-символі дині, в якій співає циган. Проте шістнадцятиповерховий будинок без порога (а отже, без зв'язку із предками) не може взяти диню, і тому “цвіте відсутність / циганської дині”.

Аніма в поетеси – Діва Марія й мавка. Про Богородицю Раїса Лиша згадує часто, це її духовний орієнтир.

Вірші поетеси часто мають несподівану кінцівку, зумовлену архетиповістю (саме так закінчуються міфи й узагалі фольклорні оповідки у примітивних племен): скажімо, вірш “вишня перекинула хату...” написаний як розгортання-нанизування українських архетипів і символів (“око полину”, “гірке полотно”, козак Мамай), і цей ряд закінчується руйнацією традиційного ладу: “товчуться реактивні держави / хто на що здатен / і побачила / що небо в дірках”.

Вірші Раїси Лиші цілісні як справжні архетипові витвори, із них важко виривати цитату, тому там, де дозволяє обсяг статті, наводитиму верлібри повністю. Показовий з погляду такої монолітності лаконічний вірш:

кінці дзвенять	на дні
як коні	горить око молитви
кинуті в провалля	

Несподівані асоціації, на перший погляд нелогічні, відсилають читача до первісної матриці, дописемної культури праукраїнців.

Загалом світ поезій Раїси Лиші гармонійний, а урбаністична цивілізація виступає в ньому як ворожа. Авторка наголошує на тому, що людина – не вінець природи, а її частка: “Чи багато є світу?.. / Щоб побачити, треба стати / немов зеленою галузкою в обширах мікро– і макросвіту, де видно її – галузку / – і де вона бачить – у просторі...” (“Вікна і речі”).

Таке бачення – виразно українське – водночас нагадує принципи Емілі Дікінсон і взагалі митців американського Півдня.

Проте й у патріархальному світі можуть відбуватися демонічні події. Це пояснюється реалізацією Тіні, зумовленої згасанням свідомості. У несвідомому Тінь виступає як допоміжний ресурс, що надає нових можливостей. Проте

при надмірній реалізації Тіні починається ослаблення структури особистості, нівелювання, руйнація інших архетипів. Так, у вірші “несподівано голуб...” це явлено особливо виразно:

чорна кішка	за руку
завбільшки з теля	аж сплеснуло
ходила колами	червоним крилом
й раптом торкнула жінку	вино

Далі авторка пропонує приклад двовір'я як оптимальної асиміляції тіні:

тоді той що взяв	й рука розсипалася росою
у святої Варвари	у зелену траву
різних очей	трава дихнула
поцілував руку	
що тримала відьма	

Отже, Тінь (а не Аніма, бо Аніма в цьому разі жінка) іде у природу, тобто назад у несвідоме. Це класичний приклад витіснення.

Несприйняття надмірної раціональності (“важко котиться запрограмований світ”), технологізації позначено прийомом бінарних опозицій. На одному полюсі в авторки Трипілля, степ, хутір, село, козацтво, “барокова київська ніч”, а на другому – Чорнобиль, репресії, бездушне місто... Наскрізним мотивом поезії Раїси Лиші постає прагнення зберегти національну ідентичність (у цьому плані промовиста дума-іронія “Про кав'ярника невідомого гетьмана України”, де використані патерни казки “Названий батько”).

Нерівномірність двох начал, культурного й цивілізаційного, призводить до перетворення життя на жорстокий карнавал, який завершується ножем у грудях (і це нагадує творчість Гарсія Лорки):

<i>карнавал у китицях циганки</i>	<i>юнак забажав</i>
<i>повис чорним котом</i>	<i>бути на карнавалі тим</i>
<i>стукнув у кастаньети комет</i>	<i>хто просить у Бога</i>
<i>всі хочуть бавитись</i>	<i>зміни себе на незрячого</i>
<i>як уміють</i>	<i>плотського</i>

Як видно з подальшого розгортання подій, сексуальний консумізм призводить до втрати Аніми й еґо-інфляції (“упав звук ножа / глибоко з рук / пробив мені груди”).

Архетипна пара цього вірша – Вічний Юнак (Puer Aeternus) і Вічна Дівчина (Puella), циганка виступає як Тінь, зв'язок із несвідомим. Образ юнака позначений інфантилізмом і споживацьким інстинктом. Отже, у цьому вірші сплетені еротично-танатологічні мотиви.

Із погляду національного самозбереження промовистий вірш “соняшники кружляють простір”, де опис архетипів різко змінюється на речі бездушно-технологізовані, а вічні теми заступаються одноденними. Проблемами нового світу стають душевна черствість, неглибоке мислення, гонитва за модою, розгул інстинктів, що, зрештою, виливається в бажання війни:

хлопчики вивчають будову автоматів	шумерів та інших
Дніпрові пороги	нація не вимовляє нічого
непокоять літаків	всі однакові й рівні
газети люблять українську пісню	розквітає народний ентузіазм
і перевертають у землі	у зболені очі рослин

В іншому вірші “корчиться історія / завірчена в газети / бояться дитини / Івана Купала / у яслах”. Проте злиття людини з машиною (“чоловік на землі / вріс у автомобіль / і поїхав великий скрежет”), остаточної механізації мислення все ж таки не відбувається, тому що прапервні національного несвідомого, попри все, продовжують існувати (“а один любив Україну / і кропив її ластівками”).

Тотемічні українські образи-символи набувають трагічного забарвлення через непрочитаність їхнього коду: так, калина в Раїси Лиші – кордоцентричний символ (вона – серце, яке болить), це персоніфікація: “червоне / голодне / вічності голе дитя”). Цей верлібр нагадує відомий епізод із “Лісової пісні” Лесі Українки, коли Злидні виринають у Мавки її кров – калину. Водночас калина-серце – первісний символ, який нагадує міфи дописемних племен.

Самотність, пошуки себе у світі, прагнення прозріти серед чужого карнавалу – також часті мотиви творчості Раїси Лиші. Ліричні герої шукають Самості. А звернення до світових сюжетів та образів, як у фантазмагорії-феєрії “Сніговий монах”, допомагає збагнути довкілля засобом аналогій: так, на базарі “великі черги таранять / Босхову бричку” – це відсилає до картини Босха “Віз сіна”. З одного боку, люди тягнуть із воза клапті сіна, але з другого – картина не така песимістична, адже образ брички амбівалентний: на віз докладають і своє сіно. Це особливо добре розуміють обізнані з нідерландськими прислів’ями, до яких Босх і малював картини.

Імпліцитно мотиви картин Босха наявні й у поемі “Сон Дикого Поля”: люди годують “якусь ротату Корову-Лжу / чим дужче годують / тим більше просить і пожирає / куди тим полозам / шестиметровим / що жили колись на Дніпрі / навчилася / навіть їсти / живих людей”. Це приклад еґо-інфляції: сакралізуючи Лжу (священну корову), люди втрачають себе, свою особистісну структуру, й архетипи національного несвідомого притлумлюються.

У цьому зв’язку Раїса Лиша цікавиться сутністю мистецтва, що чудово виявлено у “Притчі малярській”, де Лукавий просить маляра зробити його портрет. Під час малювання “понурий і якимось охлялий” ворог роду людського (персоніфікована Тінь, інстинкт) оживає, і тоді маляр знищує портрет. Ігри з несвідомим, фаустівська тема простежуються в цій притчі вельми очевидно.

Творчість Раїси Лиші виразно-архетипова, інтуїтивна і, попри звільнення форми, чітко змістовно структурована. Її поезії візуальні, пов’язані з образотворчим мистецтвом, міфологічні. Авторка прагне віднайти гармонію, Самість, і тому в її творчості мирно співіснують язичницькі та християнські мотиви. Отже, поезія Раїси Лиші – приклад безпосереднього синкретизму.

Отримано 21 грудня 2012 р.

м. Київ